

1965 GENEL SEÇİMLERİ ÖNCESİNDE “ORTANIN SOLU” SÖYLEMİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

Altuğ KOÇ

Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Fakültesi,
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü
Araştırma Görevlisi, Kırklareli Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü
altugkoc@klu.edu.tr

Özet

Türk Siyasi Tarihi'nde önemli ve uzun yerlerden birine sahip olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin 1965 Genel Seçimleri'ne çok az bir süre kala kendini resmen ortanın solunda bir parti olarak tanımlaması, CHP'nin merkez sol siyasete geçişinin ilk kıvılcımı olmuştur. Bu aynı zamanda, Türk Siyasi Tarihi'nde bu denli büyük ve köklü bir partinin kendini ilk defa *sol* siyasette gösterişidir. 1965 Genel Seçimleri'nden çok kısa bir süre önce ortaya konulan bu söylemin temelleri, birikimleri, ideolojik yansımaları 2-3 aylık süreçte parti içi ve dışı birçok tartışmaya sebep olsa da; söylem, partinin bu sürece kadarki demokratik gelişiminin ve dönemin etkilerinin de kaçınılmaz bir sonucu olarak görülebilir. Bu çalışmanın amacı, 1965 Genel Seçimleri'ne gelinen süreçte, CHP'de ortanın solu söyleminin ortaya çıkışındaki tarihsel arka planı sunabilmek, söylemin temellerini ve nedenlerini sunabilmektir.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Halk Partisi, Ortanın Solu, İsmet İnönü, 1965 Genel Seçimleri.

EMERGENCE OF “LEFT OF CENTER” DISCOURSE BEFORE THE GENERAL ELECTIONS OF 1965

Abstract

The official declaration of Republican People’s Party (RPP) –which has important and long place in the Turkish History– as left of center just before the General Elections of 1965, was the beginning of RPP’s center left politics. This was also the first time that a major party in Turkey, representing itself as *left wing*. Although the discourse which was said before elections, caused many discussions about basis, cumulations, ideology in both inside of the party and outside of the party for about 2-3 months; can also seem as party’s democratic improvement and also 1960’s period inevitable result. The aim of this study is to investigate the reasons, historical background and introduce basis of left of center discourse which was used before General Elections of 1965.

Key Words: Republican People’s Party, Left of Center, İsmet İnönü, General Elections of 1965.

GİRİŞ

Türkiye’de 1923 – 1950 yılları arasında süren CHP’nin tek parti yönetiminden sonra, 1950 Genel Seçimleri ile yaşanan iktidar değişikliği, Türkiye için olduğu kadar CHP için de çok büyük önem taşıyordu. Ülkenin kurucu partisi artık iktidarda değil muhalefette idi. Bu değişim, 1950 – 1960 arası ülke dinamiklerini etkileyeceği gibi, CHP için de çok büyük değişimler içeren bir siyasî okul olmuştur. 1950 yılında hükümeti kuran ve ülkede çok önemli bir güç haline gelen Demokrat Parti (DP)’nin, 1954 Genel Seçimleri ile milletvekili sayısını daha da yükseltmesi, iktidar – muhalefet çekişmesini de sertleştirmişti (Albayrak, 2004: 266, 267) ve bu sertleşme, CHP’de bir takım gelişmelere sebep oluyordu. (Kili, 1976: 124). Tartışmalara yol açsa da, 1954 sonrası CHP içi görüşmelerde Cemil Sait Barlas’tan *“27 yıllık iyiliklerden ve kötülüklerden sorumlu olmayan, belli bir iktisadi doktrine dayanan bir parti olarak ortaya çıkalım.”* (Bila, 2008: 137) teklifinin gelmesi CHP’de önemli kırılma noktalarına gidildiğinin göstergesi sayılabilir. CHP’de bu tarihte başlayan tartışmalar ortanın solu hareketinin de temellerini oluşturmaktadır. Yine de ortanın solu söyleminin İsmet İnönü tarafından bizzat kullanılmasına daha bir hayli zaman vardır.

Bu çalışmanın kapsamı sol siyasete dair kavramsal açıklamaları, CHP’nin muhalefet partisi olarak yükselişe geçtiği 1957 yılı sonrasındaki süreçleri, ortanın solu söylemine sebep olan iç ve dış gelişmeleri ve ortanın solu söyleminin tarihsel arka planı ile beraber 1965 Genel Seçimleri öncesinde kullanılma nedenlerini içermektedir.

1. SAĞ – SOL KAVRAMLARI

Sağ - sol siyaset kavramlarının çıkış noktası Fransız İhtilali ertesinde Fransa’da toplanan meclise dayanmaktadır. Bu dönemde, meclis kürsüsü karşısında alınan yere göre sağ tarafta oturanlar mevcut düzeni savunanlardan oluşurken, sol tarafta oturanlar düzenin değiştirilmesini veya iyileştirilmesini savunan, muhaliflerden veya reformculardan oluşuyordu (Knapp ve Wright, 2006: 1; Ateş, 2008: 25). Böylelikle kavram, siyasi partiler yelpazesinde sağ - sol kanat şeklinde kullanılmaya başlandı. Genel hatlarıyla, sağ kanat; muhafazakârlığı ve düzen koruyuculuğunu ifade ederken, sol kanat; mevcut düzene muhalifliği, reformculuğu temsil eder hale geldi (Duverger, 1984: 134; Ecevit, 2009: 8). 1789 Fransız İhtilali’nin devamında gelişen bir sınıf olarak burjuvazi, kapitalizmi kurarken aynı zamanda yeni bir sınıf olarak işçi sınıfının da oluşmasına sebep oluyordu (Akın, 2013: 173). Toplumsal üretim araçlarının sahibi olan burjuva sınıfı, sadece emeğini satabilerek hayatını devam ettirebilecek olan işçi sınıfının¹ emeğini kiralayarak, kendi kapitalini arttırmayı hedeflemekteydi. Dolayısıyla burjuva sınıfının uzun zaman boyunca soylu sınıf karşısında ezilip nihayetinde ayaklandığı gibi, işçi sınıfı da burjuvazinin ortaya çıkardığı kapitalist sistemin kendilerini sömürdüğünü anlamaya başlamıştı (Akın, 2013: 173).

¹ Proletarya veya emekçi sınıf olarak da adlandırılmaktadır.

Sosyalizm ve komünizm akımının fikir önderlerinden Karl Marx, toplumların bugüne kadarki tarihine sınıf savaşımının tarihi demiştir, çünkü ona göre ezenler ve ezilenler sürekli karşı karşıya gelmişlerdir (Marx, 2010: 48). Sınıf mücadelelerini ortaya çıkaran da toplumların iktisadi düzenlemeleridir (Arnhart, 2013: 266). Sosyalizm, zengin ile yoksul arasındaki çekişmeden ötürü ortaya çıkmıştır çünkü insanlar her zaman, kendi aralarında eşitsizliğin yerleşmesine neden olan ayrıcalıkları kaldırmak için çabalamışlardır (Akın, 2013: 174). 1889’da kurulan İkinci Enternasyonal’de sosyalizmin uygulanmasında farklı yöntemler öne sürülmüştür ve reformcu/devrimci sosyalizm ayrımı ortaya çıkmıştır (“Sosyal Demokrasi Nedir?”, 1965: 6). Buradaki yöntem farkı, Maurice Duverger’in belirttiği rejim içinde/rejim üstünde savaş ayrımından kaynaklanmaktadır. Rejim içerisinde savaşacak olan partiler, kurulu rejimi kabul ederler, iktidarı ele almaya çalışırlar ve temsil ettiği toplumsal sınıflar yararına yönetimi yürütür ve mevcut kurumları korurlar (Duverger, 1984: 146). Rejim üstünde savaş verecek olan partiler ise, temsil ettikleri sınıfların çıkarlarının mevcut rejim içerisinde korunamayacağını ve yeni bir rejim inşa etmek gerektiğini düşünürler (Duverger, 1984: 146). Dolayısıyla mevcut düzeni tamamen devirip yeni bir düzen kurulması devrim yöntemi, eski düzenin yerine parça parça yeni düzen öğeleri koymak ise reformculuk olarak adlandırılır (Duverger, 1984: 134).

1. Dünya Savaşı sonrasında devrimci politikalarını koruyan partiler komünist parti, çoğulcu demokrasiyi kabul ederek reformcu politikayı sürdürenler ise sosyal demokrat, sosyalist parti ve benzeri tanımları almışlardır (Cem, 1998: 46). Sol siyaset tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de oldukça tartışılan bir konu olmuştur. Türkiye’de sosyal demokrasi olarak adlandırılan ve ortanın solu hareketi ile başlayacak olan merkez sol siyaset, İkinci Enternasyonal sonrası oluşan reformcu partilerin politikalarına yakın bir şekilde mevcut rejim içerisinde sosyal adalet, eşitlik gibi ortak yaşamın iyileştirilmesine dair reformların yapılmasına yönelik bir anlayış izlemiştir.

2. OSMANLI, ERKEN CUMHURİYET VE 27 MAYIS DÖNEMİ’DEN SOL SİYASET ÖRNEKLERİ

Osmanlı İmparatorluğu’nda sol siyasetin, özellikle II. Meşrutiyet’in ilanından sonra geliştiğini söylemek mümkündür. Hatta, 1908 – 1922 yılları arasında kurulan partiler arasında sosyalist ve sosyal demokrat görüşlü partiler de bulunmaktaydı (Tunaya, 2009b: 205, 278). 6 Şubat 1909’da kurulan Osmanlı Demokrat Fırkası (ODF), Tarık Zafer Tunaya’nın deyimi ile Türkiye’deki ilk “*Demokrat Parti*” olma önemine sahiptir (Tunaya, 2009a: 285). İdeolojik olarak çoğulculuk görüşünde olan ODF, II. Meşrutiyet dönemindeki iktidarın kuvvetli ve sert idaresine karşı hür ve demokratik fikirleri savunma amacıyla olmuştur (Tunaya, 2009a: 286). Fırka uzun ömürlü olamamış ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası’na katılmıştır, üyelerinden bazıları ise Eylül 1910’da kurulan Osmanlı Sosyalist Fırkası (OSF)’na geçmiştir (Tunaya, 2009b: 212). OSF’nin programında tek dereceli

seçimler, basın ve toplantı özgürlüğü, ölüm cezasının kaldırılması gibi konulara değinildiği gibi, temel tüketim mallarından vergilerin kaldırılması, demiryolu, maden ve sigorta şirketlerinin devletleştirilmesi, tekellerin dağıtılması, işçilere grev hakkı tanınması, işçi sendikalarına yardımda bulunulması gibi görüşlere de yer verilmiştir (Sayılğan, 2009: 38).

CHP'nin temelleri de Cumhuriyet'in ilanından önce Mustafa Kemal² tarafından 7 Aralık 1922'de Halk Fırkası³ olarak atıldı ve partinin programı 8 Nisan 1923 tarihinde dokuz ilkeye belirlendi (Atatürk, 2004: 539). Ulusal egemenliği, ekonomik ve sosyal konularda reformları içeren dokuz ilkeye göre parti herhangi bir ideolojiye yönelik olmayacaktı ama Suna Kili'ye göre fırka sağ düşüncenin de karşısında yer almış oluyordu (Kili, 1976: 43). Fakat parti herhangi bir sol ideolojiden de beslenmiyordu. Bu durumun önemli sebeplerden biri, Milli Mücadele ve Ulusal Kurtuluş Savaşı dönemlerinin tüm halkın desteğine dayalı olmasıdır (Kili, 1976: 17, 68). Dolayısıyla, Halk Fırkası herhangi bir sınıfa yönelik değil, tüm halka yönelik bir parti olarak ortaya çıkıyordu. Cumhuriyet'in ilanının devamında süregelen tek parti döneminde de sol siyasete olumlu bakılmayışının nedeni sınıfa yönelik siyasetin halkı kapsamayacağı düşüncesinden kaynaklanmaktaydı. Zira Mustafa Kemal de komünist sistemin Türkiye'ye uygun olmadığını dile getirmekteydi ("Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri", 2006: 137, 138).

1960'lı yıllara kadar, Türkiye'de kurulan sol partiler uzun ömürlü olamadılar. Örneğin 1946 yılında kurulan sosyalist eğilimli Türk Sosyal Demokrat Partisi hak ve özgürlüklere önem veren bir parti programına sahipti. Ancak genel başkanının hayatını kaybedip, üye sayısının üçten aza düşmesi nedeniyle 1952'de feshedildi (Akyol, 2010: 33). 1961 Anayasası'nın ardından kurulan Türkiye İşçi Partisi (TİP) ise, dönemin siyasetinde etkin olduğu kadar, CHP'nin de konumunu etkilemiştir. 21 Eylül 1964'te kurulan Sosyal Demokrat Parti (SDP) de CHP'yi etkilemekle kalmamış, CHP'ye katılım göstermiştir (Akyol, 2010: 49). SDP, parti programında Atatürk ilkelerine bağlı olduğunu vurgulamaktadır ("Sosyal Demokrasi Nedir?", 1965: 23). Kamu yararı için işletmelerin millileştirilebileceğini ve özel sektörün de kamu yararına uygun çalışması gerektiğini programlarında belirtmişlerdir ve kendilerini tüm çalışanların partisi olarak görmekte idler ("Sosyal Demokrasi Nedir?", 1965: 25-27). SDP herhangi bir seçime katılmamış olsa da, 1965 Genel Seçimleri'nde CHP'yi desteklediğini açıklamıştır (Baban, 1965: 1). Benzer şekilde, CHP'nin tek parti döneminden sonraki sürecini etkileyen unsurlar, 1961 Anayasası'nın da etkisiyle partiyi yeni arayışlara yöneltmiştir. Öncelikle bu unsurları incelemek yararlı olacaktır.

² Mustafa Kemal, Soyadı Kanunu'nun Haziran 1934 tarihinde kabulünün ardından, Kasım 1934'te Atatürk soyadını almıştır.

³ 9 Eylül 1923'te Halk Fırkası adıyla kurulan parti, 10 Kasım 1924 tarihinde Cumhuriyet Halk Fırkası (Atatürk, 2004: 680), Mayıs 1935 tarihindeki 4. Kurultay'da ise Cumhuriyet Halk Partisi adını almıştır (Bila, 2008: 61).

3. HÜRRİYET PARTİSİ'NİN CHP'YE KATILIMI

1954 yılı sonrası Demokrat Parti'nin muhalefete ve basına karşı baskıcı tutumunun gitgide artıyor olması DP içerisinde yeni tartışmalara yol açacaktı. Bu tartışmalar ispat hakkı ile başladı. Basının, yaptığı haberleri ispatlama hakkına sahip olabilmesini engelleyen bu düzenleme aslında 1949 tarihli bir içtihadı birleştirme kararı idi (Toker, 1991a: 104). 1955 yılının ortalarında DP içindeki bir grup milletvekili basına yeniden ispat hakkı tanınmasını istemekteydi (Gevgilili, 1987: 112). Böylece Basın Kanunu'ndaki mevcut düzenlemenin kaldırılmasını ve demokratik yönetime uygun şekilde basına ispat hakkı sunulmasını talep etmişlerdi. Fakat bu talep partide bir başkaldırı olarak yorumlandı ve önergeye sonradan katılan 9 milletvekili partiden ihraç edildi. Önergenin ilk imzacıları olan 10 milletvekili ise partiden istifa etti (Simav, 2009: 26). DP'den kopan bu 19 milletvekili daha sonra 19 Kasım 1955'te Hürriyet Partisi (HP)'nin kurucuları olacağı gibi (Gevgilili, 1987: 112), HP'nin kurucularındaki ilerici yapı, partinin CHP ile birleşmesinden sonra CHP'yi de etkilemiştir (Esmer, 2006: 82).

1958'de yapılacak olan genel seçimlerin 1957'ye çekilmesiyle, CHP'nin seçim çalışmaları da hızla başlamıştır. 1954 Genel Seçimleri öncesinde eski tavrını koruyan, revizyona gitmeyi düşünmeyen ve 1950 Genel Seçimleri'ndeki sürpriz durumun 1954'te düzeleceğini umut eden CHP, 1954 Genel Seçimleri'nde daha olumsuz bir sonuç ile karşılaşınca, 1957 Genel Seçimleri için ciddi bir çalışma başlattı. CHP'nin seçim çalışmalarının temelini yansıtan en önemli hareket 9 Eylül 1957 tarihinde düzenlenen CHP'nin 13. Kurultay'ında okunan "*Hürriyet Andı*" olmuştu. Hürriyet Andı şu şekildeydi:

"Ülkemizin bugünkü siyasal durumu ve bu durumun partimizin 13. Kurultayı'na yüklediği tarihi görev birleşmiş muhalefet cephesinin bir üyesi olan biz CHP'liler, Türk milletini layık olduğu ileri demokratik rejime ve vatandaşlar arasında eşit muameleyi ilke edinen hukuk devletine kavuşturmaya ve millet iradesinin tecellisine engel olmak isteyenlerin karşısında hiçbir şeyden yılmadan, kanuna uyup ulu Tanrı'ya sığınarak mücadele etmeye and içtiğimizi işbu hürriyet andıyla kabul ve ilan ederiz." (Bila, 2008: 148)

CHP, 1957 Genel Seçimleri için halka daha önemli vaatlerde bulunuyordu. Artık halka inmeye çalışan bir CHP vardı. Şemsettin Günaltay mitinglerde "*İşçiye grev hakkı tanıyacağız.*" diyordu (Bila, 2008: 149). 1957 Seçim Beyannamesi ile köylü, esnaf ve işçi sorunlarına değinildi. Dahası, ülkede tüm demokratik müesseselerin kurulmasından sonra seçimlerin tüm partilere eşit haklar sağlanarak yenileneceği söyleniyordu ("*CHP Beyannamesinin Esasları Tesbit Edildi*", 1957: 5). Yani CHP iktidara geldiği takdirde nispi temsil sistemini sağlayacak, kalkınmayı plana bağlayacak, Yüksek Hâkimler Şurası, Çift Meclis ve Anayasa Mahkemesi kuracak (Toker, 1991a: 262), daha sonra yeni seçimlere giderek demokratik bir düzen sağlayacaktı. Gerçekten de 1957 Genel Seçimleri'nde CHP'nin bu tutumu, iktidarı kazandıracak kadar olmasa da sonuç verdi ve DP'nin oy oranı düşerken, CHP'nin yükseldi. Seçimlerden umduğunu bulamayan bir diğer parti ise DP'den ispat hakkı tartışmasından sonra ayrılıp kurulan Hürriyet Partisi oldu. HP'nin 1957 Genel Seçimleri'nden aldığı düşük oy oranı

partide kopuşlara sebep olmuş, partinin CHP'ye katılması konuşulmaya başlamıştı (Simav, 2009: 40–48). Nihayetinde HP, Kasım 1958'de CHP'ye katılmış oldu (Gevgilili, 1987: 122). HP'nin CHP'ye katılımı sonrasında parti içinde liberal anlayış yerleşmeye başladı ve parti programı tekrar değiştirildi. Yeni program anayasada önemli değişiklikleri içeriyordu. Bunlar ikili meclis, nispi temsil, hukukun üstünlüğü, sosyal adalet ve güvence idi (Ayata, 1992: 80).

4. İLK HEDEFLER BEYANNAMESİ VE 1961 ANAYASASI

1957 Genel Seçimleri ile oy oranını arttıran CHP, HP'nin de katılımı ile aktif çalışmalarını hızlandırdı. Meclis'te, işçilere grev hakkı verilmesi, Milli Korunma Kanunu'nun kaldırılması gibi konuları içeren 12 yasa önerisi verdiler (Bila, 2008: 151). CHP'nin bu tavırdaki yönelimleri, 1959 yılındaki 14. Kurultay ile son halini aldı. Bu kurultayda CHP, muhalefet döneminde savunduğu prensip ve fikirleri "*İlk Hedefler Beyannamesi*" adındaki tek bir belgede topladı. Belge, 1953'ten bu yana gelen sosyal ve demokratik yönde atılan adımların vardığı nokta olarak yorumlanmaktaydı (Güvenç, 2002: 139). Beyanname, düşünce ve söz hürriyeti, basın hürriyeti, toplanma ve dernek kurma hürriyeti, grev hakkı, sendika ve meslekî teşekkül kurma hakkı, kanun önünde eşitlik gibi birçok konuya değinmekteydi ("CHP Halk Hizmetinde Neler Yaptı", 1965: 78-80). Ancak ne yazık ki, 1960 veya 1961 yıllarında yapılması düşünülen genel seçimler gerçekleştirilemedi ve ülkede 27 Mayıs 1960 tarihinde askeri bir darbe ile yönetime el koyularak yeni bir anayasa çalışmalarına başlandı. Hazırlanan 1961 Anayasası ile demokratik bir rejim amaçlanmış ve İlk Hedefler Beyannamesi'nin Anayasa üzerindeki etkisi büyük olmuştur (Esmer, 2006: 33). Belirtmek gerekir ki, 27 Mayıs 1960 askeri darbesi yaşanmasaydı, CHP'nin genel seçimlerle iktidara gelip, İlk Hedefler Beyannamesi'ni sivil bir Meclis çalışması ile anayasa olarak hayata geçirmesi mümkün olabilirdi. Ancak bu yapı, 27 Mayıs sonrası oluşturulan komisyon ile hayata geçmiş ve halk nezdinde beklenen desteği görememiştir. Çünkü darbeden sonra oluşturulan bu anayasa, bir darbe anayasası olarak görülmüş ve korkunç idam kararlarıyla ülke içerisindeki beraberliği bozan Yassıada yargılamalarının halk üzerindeki olumsuz etkisiyle de meşruiyetini sağlam bir zemine oturtamamıştır.

5. ORTANIN SOLU SÖYLEMİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

5.1. 27 Mayıs Sonrası CHP'nin Konumu

1961 Anayasası'nın yürürlüğe girmesiyle CHP, politik yeni söylemlere ihtiyaç duymuştur. Aslına bakılırsa, CHP içerisinde ortanın solu fikri, 27 Mayıs'tan çok kısa bir süre sonra konuşulmuştu. 1960 senesinin Ağustos ayında, CHP'nin Genel Sekreteri İsmail Rüştü Aksal ile Genel Başkanı İsmet İnönü Heybeliada'da görüşmüşler ve 27 Mayıs'ın ertesinde CHP'nin kimliğini tartışmışlardı (Toker, 1991b: 134). 1960 öncesindeki gibi özgürlük ve demokrasi vurguları yeterli olmayacağından, artık iktisadi kalkınma, işçi sorunları, grev, toplu sözleşme, toprak reformu, vergi adaleti, sosyal düzen gibi

sorunlara ağırlık verilmesi gerekiyordu. Böylece CHP'nin yeri aslında ortanın solunda bir yer olarak kararlaştırılmıştı (Toker, 1991b: 135). Benzer şekilde Akis dergisindeki analizde de CHP'nin ortanın solunda bir yer belirleyeceği daha 1960'ta yazılmıştı:

“(...) CHP'nin geniş halk kütellerinin refahını en ziyade göz önünde tutan, sermayenin belirli ellerde terakümünün aleyhinde bulunan parti olduğunda zerrece tereddüt bahis mevzuu değildi. Şimdi, o istikamet biraz daha belirli şekilde tutulacak, memleket davalarının halli daha sosyalizan bir görüşle mütalea olunacaktı. Bu, eski partinin sosyalistliğe heves ettiği manasını taşııyordu. Sadece, i'lerin üzerine noktaları konacaktı. CHP ortanın solunda Amerikadaki Demokrat Parti derecesinde yer alacaktı.” (“Yurtta Olup Bitenler”, 1960: 26)

CHP'nin 1961 – 1965 yılları arası yer aldığı koalisyon hükümetlerindeki genel prensibi bu şekildeydi. Fakat söylemin ortaya çıkışında yurtiçi ve yurtdışı birkaç gelişme daha etkili olmuştur.

5.2. 1962 Küba Krizi ve 1964 Johnson Mektubu Krizi Etkisi

Sovyetler Birliği'nin Küba'ya füze rampaları kurduğunun Ekim 1962'de Amerika Birleşik Devletleri (ABD) istihbaratı tarafından tespit edilmesi (Sönmezoğlu, 2006: 63), ABD'nin çok sert tepkisine yol açtı ve ABD, Küba'yı ablukaya alarak, füzelerin sökülmesini talep etti (Uçarol, 2000: 707). Buna karşılık olarak, Sovyetler Birliği Lideri Nikita Kruşçev, ABD'nin de Türkiye'deki Sovyet topraklarına yöneltmiş füzeleri kaldırmasını istedi (Uçarol: 707, 708). İki güç bu şekilde anlaşarak bunalım aşılmış olsa da, Türkiye'nin böyle bir krizde pazarlık konusu olması dönemin hükümeti için de bir uyarı niteliğindedir. Çünkü ABD'nin kendi çıkarları doğrultusunda, Türkiye'nin çıkarlarını dikkate almadan bazı eylemlere kalkışabileceği net bir şekilde görülmüştü (Sönmezoğlu, 2006: 66). Bu olaydan sonra süreci etkileyen ikinci bir diplomatik kriz ise, 1964'te dönemin ABD Başkanı Lyndon B. Johnson'dan İsmet İnönü'ye gelen ve “Johnson Mektubu” olarak adlandırılacak mektuptu. 1963 sonrası Kıbrıs sorununun tekrar gündeme gelmesi ve 1964'te adadaki çatışmaların artmasıyla, Türkiye 6 Haziran 1964'te adaya çıkarma yapmayı kararlaştırmıştı (Birgit, 2006: 373). Bu kararın üzerine 5 Haziran 1964 tarihinde gelen Johnson Mektubu, diplomatik üsluptan uzak, sert ve muhababına yukarıdan bakan bir nitelikteydi (Sönmezoğlu, 2006: 73). İçerikte ise, Türkiye'nin Kıbrıs'a yapacağı çıkarmanın Türkiye ile Yunanistan arasında bir savaşla sonuçlanabilmesinden duyulan kuşku belirtiliyor ve ABD'nin Türkiye'ye verdiği hibe silahlarla malzemelerin kullanılmasına izin verilmeyeceği söyleniyordu. Hatta bu çıkarmanın olası bir Sovyet müdahalesine de yol açması durumunda, NATO⁴ ülkelerinin Türkiye'nin yardımına gelip gelmeyeceklerinin belirsizliği de vurgulanıyordu (Birgit, 2006: 373, 374). ABD bu mektupla Türkiye içişlerine kendi çıkarları ve talepleri doğrultusunda direkt müdahale etmiş oluyordu. Mektubun içeriğinin basında sızdırılmasıyla, kamuoyunda şiddetli bir anti-Amerikancılık yükseldi, ulusalcı ve solcuların

⁴ North Atlantic Treaty Organization - Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü

“bağılantısız Türkiye” için tepki vermelerine sebep oldu (Ahmad, 2009: 168). Koalisyon hükümetleri sürecinde yaşanan bu krizlerin ardından, İnönü de artık sadece ABD’ye dayanmayan ikili dengeye geçilmesini planlamaya başladı (Gevgilili, 1987: 299). Zaten İnönü’nün Johnson Mektubu için cevabı, “Yeni bir dünya kurulur, Türkiye orada yerini alır.” şeklinde olmuştu (Bora, 2017: 575). Mektubun ardından ise Türkiye’nin Sovyetler Birliği ile ilişkileri canlandırma çabasına girmesi bir tesadüf değildi. 30 Ekim 1964’te Dışişleri Bakanı Moskova’ya giderek resmî temaslarda bulundu (Ahmad, 2010: 524, 525). İnönü’nün bu tavrı, ABD’ye karşı olan güveninin sarsıldığını gösterdiği gibi artık tek taraflı bir dış politika izlemeyeceğinin de habercisiydi. Bu tavır aynı zamanda ortanın solu anlayışının önemli bir adımını oluşturuyordu.

5.3. Türkiye İşçi Partisi, Yön ve Forum Dergileri Etkisi

Dış politikaya yönelik kriz boyutundaki gelişmelerin yanı sıra ülke içerisinde de CHP’yi yönlendiren unsurlardan birkaçı, Türkiye İşçi Partisi, Yön ve Forum Dergileri idi. 1961 Anayasası’nın yarattığı özgürlük ortamında 13 Şubat 1961’de bir grup sendikacı tarafından kurulan TİP’in varlığı CHP’nin ulaşmaya çalıştığı kitle sebebiyle bir rekabet yaratıyordu. TİP’in programına dönemin Kemalist düşünce yapısında var olan milliyetçi ve anti-emperyalist mirasın yansımaları ve ekonomik anlamda ortaya konulan “İkinci Kurtuluş Savaşı” çizgisi (Ünsal, 2008: 112) önemli bir çekim gücü yaratıyordu. Ayrıca CHP’nin altı ilkesinde⁵ yer alan halkçılık ve devletçilik ilkelerinin yeniden yorumlanarak benimsenmesi çok önemliydi (Ünsal, 2008: 112, 121). TİP’in anti-emperyalist ve anti-kapitalist yapısının yanı sıra, NATO’nun, CENTO’nun⁶, Ortak Pazar’ın, yabancı sermayenin ve ABD’nin karşısında olmasıyla (Ünsal, 2008: 121), CHP’nin de ulaşmaya çalıştığı, orta ve işçi sınıfa ve gençliğe yönelik daha tutarlı bir ideolojik çerçeve çizdiği söylenebilir. Bu şekilde programında Atatürk’e, altı ilkeye, Kemalizm’e direkt atıfta bulunan TİP’in kendini açık bir şekilde solda göstermesi, CHP’yi de konum belirleme noktasına itiyordu.

1954 yılında yayın hayatına başlayan Forum Dergisi, CHP’ye 1960’ların ortalarına kadar etki eden fikir ortamlarından biri olmuştur. Dergide bulunan pek çok isim ortanın solu fikrinin gelişiminde teorik katkılarda bulunmuştur (Esmer, 2006: 85). Sosyal demokrasiye yakın bir çizgi yakalayan dergi, döneminde örneğin ilk kez planlı ekonomiyi öne sürmekteydi (Sağlam, 1974: 15). Esasen, CHP’nin kabul ettiği İlk Hedefler Beyannamesi’nin temelleri de Forum Dergisi’nde atılmıştı (Şener, 2010: 75).

1961 yılında yayın hayatına başlayan Yön Dergisi ise, bünyesinde solun neredeyse tüm çeşitlerini barındıran ve CHP’nin geleneksel çizgisinden şikâyetçi kentli-eğitilmiş toplum kesimlerinden destek alan bir eğilimdeydi (Kömürcü, 2009: 47). Yön bir bakıma, 1961 Anayasası ile ortaya çıkan sol siyaseti çatısı altında toplayan bir sol koalisyon hareketiydi (Kara, 2008: 25). Yön’ün ilk sayısında yer

⁵ Halkçılık, Milliyetçilik, Cumhuriyetçilik, Devletçilik, İnkılâpçılık, Laiklik

⁶ Central Treaty Organization - Merkezi Antlaşma Teşkilatı (Önceki adıyla Bağdat Paketi)

alan, manifesto değeri taşıyan bildiri, “*Kemalist devrimcilik*” olarak da yorumlanmaya müsaittir (Aydınoglu, 2008: 88). İçerik olarak işçi sınıfı, sosyal demokrasi gibi konuları ve sosyolojik meseleleri ele almış olan dergide, Yön bildirisine imza verenlerin bir bölümü de ortanın solu hareketine önderlik etmişlerdir (Kara, 2008: 56).

5.4. Ortanın Solu Kavramının CHP'liler Tarafından Tartışılması

1961 sonrası kurulan siyasi ortama göre konum almaya çalışan CHP'nin kendini ortanın solunda göstermesi aslında sürpriz değildi. İsmet İnönü ortanın solu tanımlaması ile partiyi çağdaşlaştırmak, partiye yenilik getirmek istiyordu (Altuğ, 1979: 104). Çünkü CHP, kuruluşundan beri var olan ilkelerini ve felsefesini geliştirmesine rağmen, halkın gözünde tek parti döneminin halen etkileri (Karpaz, 2003: 313-314) vardı. Dolayısıyla bu etkinin de kırılabilmesi adına, ortanın solu söyleminin resmen vurgulandığı 1965 yılının öncesinde, yani 1960 – 1965 yılları arasında da parti içerisinde ara ara bireysel olarak ortanın solu açıklamaları yapıyordu. Nisan 1962'de Nihat Erim, Yön Dergisi'ndeki bir röportajda kendisini şu sözlerle ortanın solunda göstermekteydi:

“Ferdî kazanç hırsının ekonomik hayattaki değerine ve müteşebbisin rolünün önemine inanıyorum. Ama, sosyal adaletin sağlanması için gerekli tedbirlerin alınması lazım geldiğine de aynı şekilde inanıyorum. Yani ben ortanın solundayım.” (“Nihat Erim ile bir konuşma”, 1962: 7)

1963'ün Aralık ayına gelindiğinde CHP Aydın Milletvekili Şükrü Koç'un Milliyet Gazetesi'nde önemli bir yazısı çıkıyor ve Koç CHP'nin aslında altı ilkesiyle ortanın solunda bir parti olduğunu yazıyordu:

“Programı ve tarihi gelişimi içindeki gelenekleri bakımından CHP, halka dayanan, gücünü halka bağlı gören, (köylü, işçi, esnaf) aynı zamanda devrimleri ve demokratik nizamı kuran felsefesi bakımından, ortanın solunda yer alan bir partidir.” (Koç, 1963: 2)

Yani aslında ortanın solu, CHP'nin hemen hemen kuruluş yıllarından beri bulunan altı ilke felsefesine, mevcut dönemin etkileriyle yapılan bir atıftı. Ayşe Güneş Ayata'ya göre de ortanın solu, parti programını ve ideolojisini değiştirmek değildi, partinin var olan görüşlerinin 1960 askeri darbesinden sonra sık kullanılan kavramlarla yeniden anlatılmasıydı. Çünkü zaten CHP'nin cumhuriyetçilik, demokrasi, planlı ekonomi, devletçi gelişme, sosyal adalet ve inkılâpçılığa dayanan bir programı bulunmaktaydı ve İnönü bu programı ideolojiler yelpazesine göre ortanın solu olarak tanımlamıştı (Ayata, 1995: 82).

İlk Hedefler Beyannamesi'nin 1961 Anayasası ile hayata geçmesi sebebiyle, 1960 sonrasında ve koalisyon dönemlerinde CHP yeni söylemlere de ihtiyaç duymuş ve bu konuda atılımlarda bulunmuştu. Dolayısıyla 27 Ağustos 1961 günü toplanan 15. Kurultay'da “*Temel Hedefler Beyannamesi*” kabul edilmişti. Aslında bu beyanname 1961 Anayasası sonrasında varılmak istenen temel hedefleri içeriyordu (Kili, 1976: 168). Beyanname 1961 Genel Seçimleri için bir nevi hazırlıktı.

16 Ekim 1964'te toplanan 17. Kurultay'da ise, İlk Hedefler Beyannamesi ve Temel Hedefler Beyannamesi'nin hedeflerine ulaşıldığı düşünülmesi için, "İleri Türkiye Ülkümüz" isimli bir bildiri daha yayınlandı. Bildiri genel başlıklarıyla, toprak reformu, sosyal adalet, sosyal güvenlik, ekonomik kalkınma, demokratik devletçilik, gençlik gibi konulara değiniyordu (Ahmad, 2010: 314).

Nihat Erim de 17 Temmuz 1965 günü Ulus Gazetesi'nde ortanın solunu anlatan bir makale yayınlamış ve makalede Erim, ortanın solu söyleminin ABD Başkanı Franklin D. Roosevelt'in kullanımından sonra popüler olduğunu belirtmiş ve Roosevelt'in "New Deal" politikasına gönderme yapmıştır (Erim, 1965: 1). Erim'in anlatımıyla New Deal, planlı çalışma ve plan anlayışıdır. Tarım ve endüstri kalkınması ve reformu bu sayede gerçekleşmiştir ve Roosevelt kendisini ortanın solunda tanımlamıştır (Erim, 1965: 1). 1954 - 1965 arası CHP içerisinde yaşanan tüm bu gelişmelerin ışığında, 1965 Genel Seçimleri'ne çok az bir süre kala, 25 Temmuz 1965 günü Parti Meclisi'nde CHP'nin ortanın solunda olduğunu beyan eden İsmet İnönü (Esmer, 2006: 59), 29 Temmuz 1965'te Milliyet Gazetesi'nde yayınlanan Abdi İpekçi ile yaptığı röportaj ile konuyu detaylı açıkladı (İnönü ve İpekçi, 1965: 1). İnönü, CHP'nin devletçi bir parti olması sebebiyle zaten ortanın solunda yer aldığını belirtiyordu (İnönü ve İpekçi, 1965: 1). 12 Ağustos 1965 tarihinde Kim Dergisi'ne verdiği röportaj ile İnönü, bu sefer de ortanın solunu partinin laiklik ve halkçılık ilkesiyle bağdaştırıyordu ve Anayasa'nın da sosyal temele dayandığını belirtiyordu ("İnönü Kim'e Anlatıyor", 1965: 4, 5).

CHP'nin 1960 sonrasında kendini ortanın soluna doğru yönlendirmesinin ve 1965'te de bunu resmen açıklamasının Hikmet Bila'ya göre sebepleri şunlardır:

- "Yoksul kesimlerin ekonomik ve sosyal hak taleplerinin artması.
- CHP tabanının bu genel eğilime paralel olarak köklü taleplerde bulunması.
- TİP'in somut önerilerinin yaygın bir taban bulması.
- Amerika'ya (Batı'ya) duyulan güvenin sarsılması." (Bila, 2008: 182, 183)

10 Ekim 1965 günü gerçekleştirilecek olan seçimlere gidilirken, söylemin kullanıldığı temmuzdan, ekime kadarki sürede, İnönü ve ortanın solunu destekleyen partililer söylemi, CHP'nin kuruluşundan bu yana gelen fikirlerine, prensiplerine ve altı ilkesine bağlamışlardır. Söylem için ideolojik yeni bir altyapı oluşturulması yerine, söylemin diğer partilerin kampanyalarında sosyalizm ve komünizm olarak adlandırılmasından ötürü, söyleme meşruiyet zemini aranmış, bu meşruiyet de 1961 Anayasası'ndan sağlanmaya çalışılmıştır.

SONUÇ

1950 - 1960 yılları arasında ülke siyasetine muhalefet partisi olarak katılım gösteren CHP, bu süreçte önemli demokratik gelişimler kaydetmiş, DP'nin siyasetine bir nevi anti-siyaset üretirken aynı zamanda kendi iç demokratikleşme dinamiklerini hızlandırmıştır. HP'nin CHP'ye katılımıyla da

yükselen bu hız, İlk Hedefler Beyannamesi ile özgürlükçü bir yapının oluşturulması talebiyle sonuçlanmıştır. Ancak araya giren ve dönemi bir hayli olumsuz etkileyen 27 Mayıs 1960 askeri darbesi ile İlk Hedefler Beyannamesi'nin içeriği sivil bir hükümet ile değil, darbenin ardından oluşturulan Kurucu Meclis ile 1961 Anayasası olarak hayata geçmiştir. İlk Hedefler Beyannamesi'nin bu şekilde süresini doldurmasının ardından CHP, 1961 Anayasası'nın da oluşturduğu özgürlükçü yapı ile yeni söylemlere ihtiyaç duymuştur. Bu arayışta CHP'yi ve İsmet İnönü'yü etkileyen birçok olay bulunmaktadır. TİP'in çizdiği devrimci portre ve izlediği sol siyaset ile 1950 – 1960 yılları arası artan işçi sınıfı, çiftçiyi, köylüyü, kentli sınıfı, aynı zamanda politikleşen öğrenci kitlelerini yanına çekmeye başlaması bu olaylardan biri olarak görülebilir. Ayrıca 1960 sonrası dünyada yükselen sol hareketlerin etkisini, Türkiye'de krize sebep olan Küba Bunalımı ve Johnson Mektubu'nu, Yön ve Forum dergilerini ve CHP'nin kadro partisi durumundan kitle partisine geçiş sancılarını CHP'yi etkileyen dinamiklerin içerisinde saymak mümkündür. Her ne kadar ortanın solu söylemi parti içerisinde daha önceleri kullanılmış olsa da, İsmet İnönü'nün partiyi resmen ortanın solunda göstermesi, CHP'deki bir arayışın yansıması olmuştur. CHP'nin kurulduğu ilk yıllardaki sınıfsız toplum düşüncesi, 1960'tan sonra geçerliliğini kaybetmiş, CHP'nin *halkçı* olabilmesi için sınıfsal bir mücadeleye ve sınıfsal bir taban arayışına girmesi gerektiği gerçeği de ortaya çıkmıştır. Bu sebeple, 1965'e gelinen süreçte CHP; beyannamelerinde, köylüye, işçiye, gençliğe olan söylemlerini arttırmış, demokratik bir toplum isteğini belirtmiştir.

Ortanın solu söyleminin tarihsel arka planına ve çıkış noktası olarak gösterilen temellere rağmen, söyleme dair parti içerisinde 1965 Genel Seçimleri öncesinde herhangi bir hazırlık yapılmadığı ve ideolojik bir altyapı oluşturulmadığı görülmektedir. Seçimlere 2 – 3 ay kala yapılan çalışmalar ise yeterli olmamış, sadece CHP'nin kurulduğu günden o güne, altı ilke ile, devrimci, halkçı, devletçi yapısı ile zaten ortanın solunda bir parti olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca 1961 Anayasası'nın da geneli ve yapısı itibarıyla ortanın solunda bir anayasa olduğu söylenmiş ve bu anayasanın referandumla kabulünden ötürü partinin ortanın solunda olmasına bir meşruiyet zemini hazırlanmak istenmiştir.

Seçim sürecinde ortanın solu söylemi diğer partilere yararlı olmuş, Adalet Partisi "*ortanın solu Moskova Yolu*" sloganıyla karşı bir kampanya başlatmıştır (Bora, 2017: 575). Resmî söylem olarak yeni beyan edilen ortanın solu, seçime kadar yeterince anlatılamamış, hatta parti içerisindeki tartışmalar sebebiyle partinin de hızını düşürmüştür. Nihayetinde 1965 Genel Seçimleri'nde CHP'de çok büyük bir oy kaybı yaşanmıştır. Ancak bu kaybı tamamen ortanın soluna bağlamak olanaksızdır. 27 Mayıs'ın olumsuz etkisi, 1961 – 1965 arası koalisyon sürecindeki tüm başarısızlıkların sadece CHP'ye yüklenmesi ve CHP'nin ordu desteğiyle iktidarda olduğu imajı (Kili, 1976: 221), CHP'nin 1957 yıllarından sonra artan itibarını yitirmesine sebep olmuştur. Tüm bunların sonucu olarak 1965 Genel Seçimleri'nde, CHP büyük bir oy kaybı yaşamıştır ve parti bir süre suçlu ortanın solu söylemine yüklemiştir. Ancak 1966'dan sonra Bülent Ecevit'in ortanın solu hareketini sahiplenip öncülüğünü yapması ve söyleme ideolojik bir altyapı oluşturmaya çalışmasıyla (Ecevit, 2009), söylem bir

harekete dönüşmüş ardından da demokratik sol hareket ile son halini almıştır. Demokratik sol da Bülent Ecevit'i Başbakanlığa kadar taşıyacak bir hareket haline gelmeyi başarmıştır.

Bilgilendirme

Bu eser, 2011'de İstanbul Üniversitesi'nde kabul edilen "CHP'de 'Ortanın Solu' Söylemi ve 1965 Seçimlerindeki Yansıması" başlıklı ve 2014'te "CHP'de 'Ortanın Solu' Söylemi ve 1965 Seçimleri" (Koç, 2014) adıyla da kitap haline getirilen yüksek lisans tez çalışması temel alınarak hazırlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (2009). *Modern Türkiye'nin Oluşumu* (Çev. Y. Alogan), Kaynak Yayınları, 8. Baskı, İstanbul.
- Ahmad, F. (2010). *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945 – 1980)* (Çev. A. F. Yıldırım), Hil Yayınları, 4. Baskı, İstanbul.
- Akın, İ. F. (2013). *Devlet Doktrinleri*, Beta Basım, 2. Baskı, İstanbul.
- Akyol, H. (2010). *Türkiye'de Sol Örgütler Bölüne Bölüne Büyümek*, Phoenix Yayınevi, 2. Baskı, Ankara.
- Albayrak, M. (2004). *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Altuğ, K. (1979). *Umudun Tükenişi*, Kervan Yayınları.
- Arnhart, L. (2013). *Platon'dan Rawls'a Siyasî Düşünce Tarihi* (Çev.: A. K. Bayram), Adres Yayınları, 5. Baskı, Ankara.
- Atatürk, M. K. (2004). *Nutuk*, Say Yayınları, İstanbul.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*. (2006). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Divan Yayıncılık, 5. Baskı.
- Ateş, T. (2008). *Biz Devrimi Çok Seviyoruz*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- Ayata, A. G. (1992). *CHP (Örgüt ve İdeoloji)*, Gündoğan Yayınları, Ankara.
- Ayata, A. G. (1995). Türkiye'de Demokratikleşme Sürecinde Ortanın Solu Hareketi, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 50 (3-4) (Haziran-Aralık), 79 – 88.
- Aydınoglu, E. (2008). *Türkiye Solu (1960-1980) "Bir Amneziğin Anıları"*, Versus Kitap, 2. Baskı, İstanbul.
- Baban, C. (1965). Sosyal Demokrat Partinin Kararı, *Ulus*, (5 Eylül), 1.
- Bila, H. (2008). *CHP 1919 – 2009*, Doğan Kitap, 4. Baskı, İstanbul.
- Birgit, O. (2006). *Evvel Zaman İçinde*, Doğan Kitap, 3. Baskı, İstanbul.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasî İdeolojiler*, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.

- Cem, İ. (1998). *Sosyal Demokrasi Ya Da Demokratik Sosyalizm Nedir, Ne Değildir*, Can Yayınları, 7. Baskı, İstanbul.
- CHP Beyannamesinin Esasları Tesbit Edildi. (1957). *Milliyet* (4 Ekim), 1, 5.
- CHP Halk Hizmetinde Neler Yaptı*. (1965). Balkanoğlu Matbaacılık, Ankara.
- Duverger, M. (1984). *Politikaya Giriş* (Çev.: S. Tiryakioğlu), Varlık Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- Ecevit, B. (2009). *Ortanın Solu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Erim, N. (1965). *Ortanın Solu*, *Ulus*, (17 Temmuz), 1.
- Esmer, G. T. (2006). *CHP: 1965 – 1980 Türk Siyasal Yaşamında Ortanın Solu*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya.
- Gevgilili, A. (1987). *Yükseliş ve Düşüş*, Bağlam Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul.
- Güvenç, N. (2002). *Yine, Yeni, Yeniden, CHP*, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- İnönü Kim'e Anlatıyor. (1965). *Kim*, 369 (12 Ağustos), 4 – 6.
- İnönü, İ. - İpekçi A. (1965). Kalkınma Muhafazakâr Tedbirle Gerçekleşmez, *Milliyet*, (29 Temmuz), 1.
- Kara, M. A. (2008). *Yön'ün Devrimi Devrim'in Yönü Avcıoğlu-Madanoğlu Grubu'nun Ulusal Kurtuluş Devrimi Stratejisi (1969-1971)*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul.
- Karpat, K. H. (2003). *Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm Kırsal Göç, Gecekondu ve Kentleşme* (Çev.: A. Sönmez), İmge Kitabevi, Ankara.
- Kili, S. (1976). *1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler -Siyaset Bilimi Açısından Bir İnceleme-*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Knapp, A. – Wright, V. (2006). *The Government and Politics of France*, Routledge, 5. Edition, Oxon.
- Koç, A. (2014). *CHP'de "Ortanın Solu" Söylemi ve 1965 Seçimleri*, Dezanj Yayınları, İstanbul.
- Koç, M. Ş. (1963). C.H.P.'ye Çıkar Yol, *Milliyet*, (27 Aralık), 2.
- Kömürcü, D. (2009). Türkiye'de Merkez Sol Siyasetin Tarihsel Kaynakları ve 'Ortanın Solu', *İktisat Dergisi*, (502) (Mart-Nisan), 42 – 52.
- Marx, K. (2010). *Komünist Manifesto* (Çev.: C. Üster – N. Deriş), Can Yayınları, 5. Baskı, İstanbul.
- Nihat Erim ile bir konuşma. (1962). *Yön*, 18 (18 Nisan), 7.
- Sağlamer, K. (1974). *Ecevit Olayı: Bir Başbakanın Doğuşu*, Belge Yayınları, 2. Cilt, 4. Baskı, İstanbul.
- Sayılgan, A. (2009). *Türkiye'de Sol Hareketler*, Doğu Kütüphanesi, 5. Baskı, İstanbul.
- Simav, A. (2009). *Turan Güneş'in Siyasal Kavgaları*, Agora Kitaplığı, 2. Baskı, İstanbul
- Sosyal Demokrasi Nedir?*. (1965). Sosyal Demokrat Parti Yayınları, Ankara.

- Sönmezoğlu, F. (2006). *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, Der Yayınevi, İstanbul.
- Şener, M. (2010). *Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset YÖN, MDD ve TİP*, Yordam Kitap, İstanbul.
- Toker, M. (1991a). *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944 – 1973: DP Yokuş Aşağı 1954 – 1957*, Bilgi Yayınevi, 3. Kitap, 2. Baskı, Ankara.
- Toker, M. (1991b). *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944 – 1973: Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960 – 1961*, Bilgi Yayınevi, 5. Kitap, 2. Baskı, Ankara.
- Tunaya, T. Z. (2009b). *Türkiye'de Siyasi Partiler: İkinci Meşrutiyet Dönemi*, İletişim Yayınları, 1. Cilt, 3. Baskı, İstanbul.
- Tunaya, T. Z. (2009a), *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler 1876-1938: Kanun-i Esasi ve Meşrutiyet Dönemi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Cilt, 3. Baskı, İstanbul.
- Uçarol, R. (2000). *Siyasi Tarih (1789 – 1999)*, Filiz Kitabevi, 5. Baskı, İstanbul.
- Ünsal, A. (2008). *Umuttan Yalnızlığa Türkiye İşçi Partisi (1961 – 1971)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- Yurtta Olup Bitenler. (1960). *Akis*, 315 (18) (31 Ağustos), 24 – 27.